

Uvodna zabeležka

Revija Teorija in praksa je v 10. številki preteklega letnika objavila dva daljša študijska prispevka na temo o informacijski tehnologiji – od nove tehnologije do nove družbe, ki sta ju napisala dr. Slavko Splichal in dr. Zdravko Mlinar. Na osnovi njunih ključnih tez in vprašanj je uredništvo Teorije in prakse organiziralo 16. novembra 1989 pogovor z različnimi strokovnjaki, da bi čim bolj osvetlili pot v tako imenovano informacijsko družbo. Razgovora so se udeležili: dr. Slavko Splichal, redni prof. FSPN, dr. Zdravko Mlinar, redni prof. FSPN, dr. Tomaž Kalin, izredni prof. na Fakulteti za elektrotehniko in direktor Inštituta Jožef Stefan, dr. Peter Klinar, redni prof. FSPN, mag. Drago Kos, strokovni sodelavec na FSPN, mag. Andrej Gulič, sodelavec Urbanističnega inštituta SR Slovenije, mag. Aleš Šarec, sodelavec Zavoda za družbeno planiranje Ljubljane, mag. Marjan Krisper, sodelavec Fakultete za elektrotehniko v Ljubljani, Cveto Trampuž, prof. matematike in fizike, predavatelj na FSPN in mag. Mirko Popovič, sodelavec Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Za okroglo mizo je pismeni prispevek pripravil dr. Bojan Pretnar, sodelavec Republiškega komiteja za raziskovalno dejavnost in tehnologijo, ki ga prav tako vključujemo v ta tematski sklop. Obenem opozarjamo bralce na tematsko sorodnost dveh daljših prispevkov, ki ju objavljamo v rubriki z naslovom Javnost in sistem. To sta prispevka Danka Plevnika in Craiga Calhouna.

SLAVKO SPLICHAL

»Informacijska družba« in družboslovne znanosti

Uredništvo Teorije in prakse se je odločilo povabiti na današnji pogovor strokovnjake z različnih disciplinarnih področij, saj je vsakomur med nami znano, da je prav razvoj informacijske dejavnosti tisti, ki v največji meri prispeva in celo sili v interdisciplinarna in transdisciplinarna raziskovanja. Najbrž v sodobnosti ni nobene znanstvene discipline, ki ne bi bila v takem ali drugačnem pomenu »prizadeta« z razvojem informacijske tehnologije.

S tem ko je informacija postala ključni pojem v vseh znanostih, ki se lotevajo simbolične interakcije – od matematike do računalništva, od logike do lingvistike, od elektronike do družboslovnih znanosti – so postala prizadevanja za enopomen-sko definicijo informacije praktično utopična. Medtem ko v matematični teoriji informacij Shannon in Weaver poudarjata da »informacije predvsem ne smemo

zamenjevati s pomenom«, pa teorija semantične informacije opredeljuje informacijo prav kot pomen, pripisan podatkom s pomočjo znanih konvencij. Intenzivna so sicer prizadevanja za formuliranje splošne teorije informacij, s katero bi se informatika konstituirala kot temeljna znanstvena disciplina in bi vzpostavila most med družboslovnimi in naravoslovnimi znanostmi, vendar bi informatiko težko označili za enovito znanstveno disciplino. Zgodovina informatike je dejansko zgodovina sorodnih disciplin, kot so lingvistika, semiotika, teorija odločanja, teorija iger, kibernetika, mikroelektronika, računalništvo, teorija sistemov, komunikologija; do poskusov sintetiziranja temeljnih spoznanj teh disciplin pa je začelo prihajati predvsem z razvojem informacijske (zlasti računalniške) tehnologije, informacijsko-dokumentacijskih dejavnosti in sistemov ter komunikacijske znanosti. Temeljno spodbudo za razvoj nove discipline lahko iščemo v dejstvu, da ima informacijska tehnologija globalen pomen in revolucionaren značaj v primerjavi z vsemi doslej razvitimi tehnologijami, ker vključuje inteligenčno funkcijo (umetna inteligenca); je univerzalna in jo je mogoče uporabiti v vsaki dejavnosti, pojavila pa se je v času, ko ekonomska rast v industrijskih družbah ni več samoumevna in ima resne omejitve, ki jih človeštvo v preteklosti ni poznalo (npr. ekologija).

V splošnem bi nedvomno lahko rekli, da je informacija rezultat miselnega prisvajanja stvarnosti, npr. obdelave podatkov z določenim namenom: je lahko dogodek v komunikacijskem procesu, zmanjšana negotovost, znanstveno dejstvo. V matematični teoriji informacij je količina informacije določena s statistično verjetnostjo pojavljanja znakov in njihovih kombinacij, ki prihajajo iz nekega vira do prejemnika. Zlasti v družboslovnih disciplinah pa je bolj kot količina informacije pomembna (uporabna) vrednost informacije, ki je enaka subjektivni vrednosti rezultata na temelju pridobljenih informacij izbrane možnosti in je torej odvisna od prejemnikovih potreb in načina uporabe informacije. Družboslovna informatika proučuje družbene vidike informacijske dejavnosti in se je začela razvijati v šestdesetih letih 20. st. zlasti pod vplivom naglega razvoja računalniške tehnologije in njenega spajanja s telekomunikacijsko tehnologijo, kar sproža pomembne ekonomske, socialne, kulturne in politične spremembe zlasti v najbolj razvitih družbah.

Kot predmet, sredstvo, cilj in rezultat duhovnega dela postaja informacija temelj razvoja informacijskih dejavnosti, ki v 80. letih v razvitih državah zaposlujejo že več kot 50 odstotkov aktivnega prebivalstva. Za pogloblitve sektorje informacijske dejavnosti so običajno opredeljeni proizvodnja znanja (npr. raziskovanje), distribucija znanja (npr. šole) in komunikacijska industrija (npr. množični mediji), iskanje informacij in koordinacija (npr. uradi za zaposlovanje), upravljanje s tveganjem (npr. zavarovalništvo) kot temeljne vrste informacijskih storitev, ter informacijska infrastruktura, ki vključuje storitve za obdelavo in prenos informacij (npr. tiskanje knjig), proizvodnjo investicijskih in potrošnih informacijskih dobrin (npr. računalnikov) in njihovo distribucijo (npr. trgovina) ter neinformatično okolje informacijskih dejavnosti (npr. zgradbe, v katerih poteka informacijska dejavnost). Čeprav pri nas nimamo raziskav, na podlagi katerih bi lahko zanesljivo sklepali o razvitosti teh sektorjev, pa si upam trditi, da na vseh – brez izjeme – močno zaostajamo za razvitim svetom.

S kolegom dr. Mlinarjem sva kot spodbudo za pogovor pripravila daljša prispevka, ki sta bila objavljena v naši reviji. Ker ste članka verjetno prebrali, ne nameravam povzemati osnovnih tez in vprašanj, ki sem jih zapisal, izkoristil pa bi privilegij, ki mi gre kot vodji pogovora, za to, da bi zastavil nekaj ključnih, tudi provokativnih vprašanj.

Prvo vprašanje, ki nikakor ni trivialno, je sam pojem informacijske družbe, ki se v sodobni znanosti in zunaj nje zelo pogosto uporablja, ne da bi bil pomensko jasno določen. Osebnost sem privržen tistim pogledom, ki v inflaciji tega pojma vidijo predvsem ideologizacijo informacijske dejavnosti. Ta ideologizacija naj bi bila v tem, da pojem informacijske družbe zavestno prikriva distinkcijo med informatizirano in informirano družbo. Obče znano je (številne raziskave so bile opravljene na tem področju), da v sodobnih družbah, ki se označujejo za informacijske družbe ali vsaj tiste, ki so na pragu informacijske družbe, vse večja proizvodnja in distribucija informacij v družbi na konzumpcijski strani prav gotovo nima za posledico bistvenega povečanja stopnje informiranosti; celo nasprotno, v nekaterih okoljih ugotavljajo, da se, ne le relativno, ampak celo absolutno informiranost državljanov zmanjšuje.

Nadalje pojem informacijske družbe označujejo za pojem, ki ima izrazit ideološki naboj, zaradi tega, ker po tej argumentaciji neupravičeno postavlja v ospredje informacijski sektor kot sektor, ki ima specifične zakonitosti v razvoju in ki postaja dominanten sektor v tako imenovani informacijski družbi. Problem je v tem, in osebno se s tako zastavitvijo problema strinjam, da je razvoj informacijske dejavnosti in tako imenovanega informacijskega sektorja v zelo tesni zvezi z razvojem tako imenovanih tradicionalnih sektorjev in ni mogoče striktno ločevati zakonitosti razvoja informacijskega sektorja od drugih. Značilen primer so znani podatki o selitvi zaposlenih iz poprejšnjih v novi, informacijski sektor, kjer se že ob površni analizi pokaže, da ne gre za nikakršno sukcesivnost preseljevanja delavcev iz kmetijstva v industrijo, iz industrije v storitve in iz storitev v informacijski sektor, ampak da gre predvsem za selitev iz kmetijskega v storitveni oziroma informacijski sektor, če govorimo o številu zaposlenih.

Drugo vprašanje, ki je povezano s pojmom informacijske družbe in z ideologizacijo razprav na to temo, je prav za nas posebej pomembno vprašanje marksistične znanosti. Tu bi moral napraviti kratek ekskurs, če ta problem postavljam. Gre za to, da smo bili v razvoju tako imenovanega marksizma v Jugoslaviji priče ideologizaciji marksizma in da se je prav ideologizirani marksizem označeval za marksizem oziroma za edino pravi marksizem. Za tovrstno družboslovno znanost pri nas je značilno, da je bila izrazito ideologizirana; še pomembnejše je, da je bila izrazito neproduktivna, izrazito eklektična. Ne bi bilo težko pokazati na različnih področjih, da se je pod imenom marksizma v Jugoslaviji prav zaradi ideologizacije prodajalo marsikaj, kar z marksizmi v strogem smislu nima nikakršne zveze. Ta problem je povezan tudi z obravnavanjem razvoja informacijske dejavnosti s tako imenovanih marksističnih pozicij ali v okviru marksističnih paradig. Meni osebno se zdi to vprašanje za nadaljnji razvoj družboslovja pri nas pomembno zlasti zaradi vloge, negativne in pozitivne, ki jo je imel marksizem pri nas v preteklosti. Zastavlja se namreč vprašanje, ali prihod informacijske družbe in razvoj informacijske dejavnosti kot dominantne dejavnosti v družbi pomeni dokončen »obračun« z marksizmom. V specifičnih – prelomnih obdobjih družbenega razvoja se pojavljajo »velike paradigme«, in tako je nastal tudi marksizem, in z nadaljnjim, vse bogatejšim razvojem se praviloma zmanjšuje njihova pojasnjevalna in napovedovalna moč. V načelu mora to veljati tudi za marksizem oz. marksizme (tu seveda nimam v mislih nikakršnega ortodoksnega marksizma v smislu apologije večnih resnic). Vprašanje torej je, ali sodobni razvoj informacijske dejavnosti označuje tako prelomno obdobje, v katerem »stare« teorije in paradigme izgubljajo svojo realno podlago. Prav gotovo nihče ne dvomi, da pomeni informacijska tehnologija revolucionarno spremembo v tehnološkem smislu, kot sem nakazal na začetku, se

pravi, da prinaša toliko novih značilnosti v tehnološkem smislu, da se bistveno razlikuje od poprejšnjih tehnologij in da je s tem prehod iz preteklih tehnoloških obdobij v obdobje informacijske tehnologije kot dominantne tehnologije bolj različen kot katerikoli tehnološki prehod v preteklosti. Vprašanje, ki bi ga rad zastavil, pa je, ali to pomeni tudi konec (ali vsaj radikalno krizo) doslej uveljavljenih paradigem, vključno marksizma.

Prvi logično možni odgovor je pozitiven. Druga možnost bi bila, da razvoj informacijske tehnologije v sodobnosti ne pomeni nikakršne bistvene spremembe v družbenem razvoju z vidika tradicionalno opredeljenih ključnih razvojnih problemov. In končno je tretjo možnost mogoče iskati v smeri iskanja novega značaja razrednosti, kar bi pomenilo, da z informacijsko tehnologijo nastaja nov tip družbe, ki ima še vedno razredni značaj, vendar se razrednost izraža na drugačen način in v drugačnih razsežnostih kot v preteklih družbah. V tem možnem odgovoru seveda ni implicirana sodba, ali gre za povečevanje ali zmanjševanje razrednih razlik in protislovij.

Zadnje vprašanje, ki bi ga želel zastaviti v svojem uvodu k današnji razpravi, zadeva povezanost sodobnih političnih sprememb s tehnološkimi spremembami, čeprav – žal – med nami danes ni strokovnjakov, ki bi se s to problematiko posebej ukvarjali. Zastavlja se mi vprašanje, ali je mogoče sedanje spremembe v odnosih med Vzhodom in Zahodom in posebej znotraj držav realnega socializma, vsaj v določeni meri pripisovati tudi razvoju informacijske dejavnosti. Če bi izhajali iz tez, ki so jih postavili informatični utopiki, potem bi lahko rekli, da gre za pričakovane in celo napovedovane posledice, zlasti ko gre za ideje, ki so se v tem krogu pojavljale in se še pojavljajo v zvezi z nujnostjo demokratizacije v političnem življenju kot posledico razvoja informacijske dejavnosti. Zgolj časovno sovpadanje teh procesov pa seveda še ni nikakršen dokaz validnosti takih napovedi.

To je samo nekaj vprašanj, ki sem jih želel zastaviti bolj kot spodbudo in manj kot izhodišče za našo razpravo.

ZDRAVKO MLINAR

Od obrobnihi zaznav do prepoznavanja identitete informacijske družbe

Vsaj nekaj se zdi danes nesporno, to je, da doživljamo velike in dinamične družbene spremembe po vsem svetu, v vseh sferah družbenega življenja in na vseh ravneh teritorialno družbene organizacije. Toda, ali to pomeni, da gre za preobrazbo družbe v njenih temeljnih, t.j. za diskontinuiteto v družbenem razvoju, ali le za spremembe v starih okvirih? Na to vprašanje, o temeljnem značaju teh sprememb, pa med družboslovci že ni enotnega odgovora in soglasja. Odprto je tudi vprašanje, kakšna in kolikšna je pri tem vloga (informacijske) tehnologije. Ali predvsem tehnologija predstavlja izhodišče in temeljno determinanto sedanjega družbenega spreminjanja, ali pa je tehnologija samo eden od členov v verigi širše pogojenosti tega spreminjanja, tako da je tudi njeno vlogo treba pojasnjevati